

Válság idején teremtett mozdíthatatlanság

Tölgyessy Péter

Negyedszázada váltott rendszert Magyarország. Ennyi idő általában elegendő egy társadalmi berendezkedésnek a bizonyításra: 25 esztendő múltán régen konszolidált demokrácia volt a bonni Németország, céljához ért Finnország vagy Dél-Korea gazdasági felzárkózása. Hazánk viszont 2010-ben távolabb állt Ausztriától, mint 1990-ben. Valamikor a XVIII. század derekán lehetett a lemaradásunk a mindig is az utolérendő Nyugatot jelentő szomszédunktól a mostanihoz fogható.¹ Minden lényegbevágó politikai és gazdasági eredményünk ellenére sorra előznek meg egykori térségbeli sorstársaink, Szlovákia, Lengyelország és a többiek. Az 1989-ben még általánosan élenjáró reformországunk vélt hazánk mögött az Európai Unióban már csak Románia és Bulgária van bizonyosan.²

Magyarországon idestova negyven esztendeje, 1973 óta nincsen évtizedes, az emberek legszélesebb csoportjaihoz eljutó, a gazdasági egyensúlyt megtartó növekedés, inkább az ismétlődő válság a jellemző. A legjobb időszak talán 1997 nyara és 2001 között lehetett. Egyébként egymást követték a költségvetési túlköltekezést követő megszorítások és a piacosító reformok ciklusai. A társadalom szociális tagoltságát újrapolarizáló, kilátástalanul leszakadó csoportok sorát létrehozó gazdasági gondok kezdettől elégedetlenségek áradatával terhelték túl az induló demokráciát. A mind végletesebb közéleti szembenállás egyre kártékonyabbá tette a parlamenti váltógazdaság versengését.

¹ Az egy főre jutó magyar bruttó hazai termék 1870-ben az osztrák 58,6, 1938-ban pedig 74,6%-a lehetett. A kommunizmus négy évtizede után 1990-re viszont már Ausztria 38,2%-ra esett, hogy aztán 2010-re csupán annak 34,7%-a legyen. Angus Maddison multilaterális vásárlóerő-paritáson számolt adatai alapján. A legfrissebb adattábla lásd Bolt–van Zanden 2013.

² Lengyelország 2011. második felében előzte meg hazánkat. Miközben a lengyelek számára előnytelen induló időpontban, 1990-ben az egy főre jutó lengyel GDP vásárlóerő-paritáson még csupán a magyar 59%-a volt. Az 1990-es adat forrása KSH (2006: 104).

1. Örömtelen rendszerváltás

A kádári évtizedek nem kevés személyes leleményességgel és roppant erőfeszítéssel felépített világában magát sikeresnek érző magyar társadalom a térségben kivételesen alacsony arányban vett részt a politikai fordulat kivívásában. A rendszerváltás utáni életet sosem érezte igazán sajátjának. Elejétől fogva idegenkedett a kapitalizmus és a közéleti pluralizmus versengésétől, és kezdettől fogva kifejezetten ellenérzésekkel szemlélte az új idők reprezentatív megjelenítőit: a parlamenti politikust és a számára felfoghatatlan vagyont mozgató gazdasági vezetőt. A magyar közvélemény többi térségbeli társánál ma is kevésbé érti: miért omlott össze a számára általában felemelkedést hozó államszocializmus. A miénknél nehezebben élhető országokban világosabban látszott az európai újracsatlakozás haszna, ezért az ott élők inkább tudomásul vették az új feltételekhez való alkalmazkodás kényszerét. Ugyanakkor a nyugatos intézmények átvétele nálunk is sokáig alternatíva nélkülűnek tűnt, és a nyugati fogyasztási javak és minták belátható időn belüli elérhetőségével kecsegtetett. A már jó ideje fogyasztásközpontú társadalomban a demokratikus fordulatot jobbára döntően a felzárkózás reménye igazolta.³

A II. világháború utáni német vagy japán demokrácia is eredetileg gyenge belső legitimáción alapult, csakhogy rövidesen beindult a „gazdasági csoda” növekedése. A negyvenes évek végétől nem csupán a régebben is előbbre járó, hanem a kevésbé fejlett európai országok számára is megnyílt a felzárkózás lehetősége. A megfelelő társadalmi, emberi és intézményi képességekkel rendelkező nemzetek a felgyorsult tőke- és technológiatranszfer, valamint a hatalmasra növekedett világkereskedelem révén az élenjáró államok meglepően dinamikus megközelítésére lehettek képesek. A szovjet befolyási blokkon kívüli Európában korábban sohasem látott gazdasági és politikai konvergencia mutatkozott. A XX. század nyolcvanas éveinek végén Nyugat-Európa mag-országai és egykori perifériái között az egy főre vetített gazdasági kibocsátási különbségek már csak csekély hányadát tették ki a korábbiak. Ebből a lehetőségből Magyarország azonban fájdalmasan kimaradt. A két világégés között még az irányított gazdaság és a tekintélyelvűség különféle formái felé forduló Olaszország, Finnország vagy később Spanyolország a régi nyugati mag-országok kapitalizmusa és demokratikus pluralizmusa rendjében találta meg a maga tartós jövőjét. Ezen a módon Magyarország gazdasági fejlettsé-

³ A magyar társadalom kezdeti ambivalenciája megmutakozott az első szabad választások különösen alacsony állampolgári aktivitásában is. Amíg nálunk a részvétel ezeken 65,8% volt, addig Szlovéniában 97,8, Csehszlovákiában 96,3, Észtországban 96,3, Romániában 86,2 és Lengyelországban 81,2% KSH (2006: 100).

gétől 1910-ben még valamelyest elmaradó, pusztító polgárháborúja után egy darabig rendszerébe merevedő Spanyolország zárkózhatott fel talán utoljára.⁴

2. Elakadt felzárkózás

1989-ben még úgy tetszhetett, nekünk, magyaroknak csupán követnünk kell a *bonni alaptörvény* Németországa által megformált, majd nemzetek sora által kitaposott szociális piacgazdaság és demokratikus jogállam építési gyakorlatot. Megalkotva az előrehaladás saját hagyományainkon alapuló új magyar modelljét, kitartó erőfeszítéssel belátható időn belül lehetségesnek látszott a nyugatos felzárkózás. Csakhogy az 1989-es fordulat után nálunk nem a középrétegeket gyorsan kiszélesítő, néhány évtized alatt eredményes fejlődés következett, hanem elhúzódó válságidőszak. A hazai kommunizmus öröksége messze terhesebbnek bizonyult a korabeli várakozásoknál. Hamarosan kiderült: a Kádár-korszak felemás kispolgárosodásából nincsen közvetlen átjárás a valódi piaci kapitalizmushoz. A kádári alkudozás és szabálykerülés világában felnőtt embereknek nehezebb az alkalmazkodás a világszerte versenyhez, mint más közép-európai polgároknak. A szabaddá vált országban egyszerre kivilágolt: a magyarok ösztönei, vágyai és reményei, kultúrája és magatartásmintái súlyosan sérültek, inkább mutatnak kelet-európai és balkáni, mint közép-európai alakzatot.⁵

A régi ázsiai civilizációk szorgos és szerény igényű népeinek visszatérése a globális kapitalizmus rendszerébe általában is a korábbiaknál messze nehezebb versenyhelyzet elé állítja térségünk valamennyi felemelkedést óhajtó nemzetét. 1990 után a gyors gazdasági felzárkózás lehetőségének előnyeit elsősorban már az igyekvő ázsiai országok élvezik, és nem a Köztes-Európa államai. Ugyanakkor azért ennek sikeresebb népei is érezhető közeledést mutattak az ezredforduló után. Ám a pénzpiaci világválság éveit a régiók két legfejlettebb országának, Szlovéniának és Csehországnak a fejlődése is megakadni látszik.⁶ De már Görögország és Portugália felzárkózása sem fejeződ-

⁴ 1910-ben Finnország egy főre jutó bruttó hazai terméke 1906 dollár volt, Olaszországé 2176, Spanyolországé 1895, Magyarországé kerekén 2000 dollár. 2010-ben viszont Finnországé már 23 290, Olaszországé 18 520, Spanyolországé 16 797, Magyarországé pedig mindössze 8353 dollár. 1910-ben Nagy-Britannia egy főre jutó bruttó hazai terméke 4611, 2010-ben 23 777 dollár volt. Ugyanezek a számok Ausztria esetében 3290, illetve 24 098. Bolt–van Zanden 2013)

⁵ Bővebben lásd Tóth (2009: 10–11).

⁶ 2013 végére Szlovénia 8, Csehország 2 százalékponttal visszalépett uniós felzárkózása korábban már elért szintjéről. A gazdasági bajoknak máris jelentkeztek a politikai következményei is. Csehországban a 2013. októberi előrehozott választásokon lényegileg átalakult a pártrendszer, összeomlott az 1990 utáni időszak leghosszabb ideig kormányzó jobboldali konzervatív-liberális

hetett be, és a többi, már beérkezni látszó déli állam eredményei is meginogtak. Valószínűsíthetően jelentősen romlottak vagy esetleg egy időre be is zártak a teljes európai felzárkózás esélyei térségünkben. A magyar polgárosodás, mint kétszáz éve mindig is, most sem bizonyult elérhetőnek egyetlen nekirugaszkodással.

Magyarország a reformkori szabadelvűség felhajtóerejének kimerülése óta, nagyjából a XIX. század legvégétől két alapproblémával küszködik. Egyfelől kapitalizmus előtti magatartásmintáival miképpen tudhat úgy előrelépni a modern világban, hogy társadalmának nemcsak egy része, hanem csaknem egésze versenyképesen polgárosodjék. Másfelől, ennek jelentékeny előrehaladásáig, hogyan lehet a bevezetésre váró tömegdemokrácia általános választójoga, politikai szenvedélyei és irracionalitása mellett mégis megőrizni az ország hosszú távú érdekeit követő, cselekvőképes hatalomgyakorlást. Ezen kettős feladat teljesítése a kontinentális Európában máshol is nehezen ment, és jobbra csupán a két világháború tapasztalata és az ötvenes évektől nekilendülő erőteljes gazdasági konjunktúra támogatása tette lehetővé együttes megoldásukat.

Nálunk viszont a kádári évtizedekben még magabizó társadalom a rendszerváltoztató politikai fordulat után a világ egyik legboldogtalanabb nemzete lett.⁷ Az elégedetlenségek áradata rázúdult az induló demokráciára. A hazai politika nem tudott élni a túlságos közéleti szembenállás károkozását enyhítő módszerek egyikével sem.⁸ A politizáló értelmiség néhány nagy hatású tagja már eleve a régi közéleti szekértáborok évszázados ellentéte felől értelmezte az eseményeket, és a szembenálló oldal végleges eltűnését kívánta, annak történelmi vétkeire hivatkozva, az új demokráciától. Az intézményesülő politika

pártja, viszont második helyet ért el egy 2011-ben alapított populista tömörülés. Ugyanakkor eddig egyik államban sem tapasztalhatók a politikai szembenállás miénkhöz fogható túlzásai. Lásd <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00114>

⁷ Már a kilencvenes évek elején a magyarok bizonyultak Köztes-Európa legelégedetlenebb népének. Azóta a helyzet nem javult. Az egyik frissebb adattal szolgál az OECD weboldala: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>

⁸ A túlságos közéleti versengés veszélyes következményeinek a II. világháború utáni új demokráciák általában megkíséreltek a hatalommegosztás rendjének durva csorbítása nélkül, valamilyen módon elébe vágni. Tartósan nagykoalíciót alkottak (Ausztria), vagy széles „konszenzusos demokráciát” működtettek (Finnország). Hétesztendős ciklusokon alapuló elnöki rendszert állítottak fel, a többszörösen a nemzet megmentőjének látott de Gaulle személyére szabva (Franciaország). A gazdasági csoda által igazolva az első két évtizedben megszakítatlanul ugyanaz a politikai tömörülés adta a kancellárt (Németország). A rendszertagadó kommunista baloldallal szemben végig kereszténydemokrata dominanciájú, de változó összetételű koalíció kormányzott (Olaszország).

egy darabig még igyekezett távol tartani a saját döntéshozatali fórumait az értelmiségi szenvedélyektől. Ám a vezető politikusok hamarosan tapasztalhatták, hogy a gondjaiktól frusztrált választóik mennyire fogékonyak a rivális pártokat vétkes ellenségnek beállító kijelentésekre. Így mindjobban behúzódtak a hazai jobb- és baloldal történelmi szembenállásának gyűlöletszerkezetei mögé. Ellenzéki pozícióból az évszázados magyar sérelmi politizálás teljes eszköztárát felhasználva támadták a kormányt, hatalmi helyzetben pedig uralmuk megvédése lett elsődleges céljuk.

3. Önmaga alapjai ellen forduló demokrácia

A politizáló közvéleményt mindjobban elragadta a kéttömb-rendszer hevülete, a másik oldal legyőzésének vágya mindent megelőző kíváncsisággá lett. Magyarországon, a térségben egyedülállóan, növekedésnek indult a választási részvétel.⁹ Mindeközben a hazai nyilvánosság valóságértelmező képessége végletesen megbicsaklott, az egyéni tudás mérhető növekedése ellenére a köz egyre biztosabban elbutult. A hazai plurális nyilvánosság darabjaira hullott, a közéleti blokkok közötti kommunikációs térből kevés maradt. „A dolgokat magukat néző” fórum, néhány fontos internetes lap, rádióadó kivételével alig létezik. A kilencvenes évek legelején még a véleményformálás monopóliumát birtokló, erősen elkötelezett baloldali sajtó folyamatosan visszaszorult, az emberek felülről irányított indoktrinációját célzó jobboldali média mindjobban teret nyer. A politikai blokkon belüli nyilvánosság a barát–ellenség különbségtétel jegyében konstruált valóságértelmezés alapján törekszik mozgósítani bázisát. De a közönség sem kíván sokszor mást kedves fórumától, minthogy az erősítse meg eleve meglévő elfogultságának igazát.

Az embereket politikai célokra mozgósítani még legbiztosabban a másik oldal politikusainak egyre durvább minősítésével lehet. A magyar politika lassanként alig jelent többet, mint a szembenálló tábor alkalmatlanságának és visszaéléseinek világba kiáltását, valamint kétségesen teljesíthető ígéretek hangoztatását. Az ezredforduló után a közhatalom problémamegoldó képessége mindjobban meggyengült. A legnagyobb bajtól a kormányok még megvédték az országot, ám kevés szakpolitikai programot tudtak tartósan és

⁹ Az ezredforduló táján megtartott választásokon az állampolgári részvétel Csehországban 57,4, Észtországban 57,9, Szlovákiában 70,1, Szlovéniában 60,6, Romániában 58,5, Lengyelországban 71,2%-ra esett vissza, ellenben Magyarországon minden korábbinál magasabbra, 73,5%-ra emelkedett (KSH 2006: 100).

eltökélten végigvinni. A magyar politika állapota kezdett a világháborúk közti pusztító hatású tömegdemokráciák idejére emlékeztetni.¹⁰

A történelmi krízishelyzet súlyát tovább növelte az MSZMP–MSZP kormányok fél évszázados felülről piacositó reformmodelljének látványos összeomlása. Az örökösen ismétlődő bajokra, az állandó megszorításokra adott reakcióként a közvélemény mind nagyobb része távolodott el a korábbi piacositó megoldásoktól. A választók nem csupán a régi baloldali pártjait hagyták el, hanem tömegesen kivonultak az évtizedes nyugatos konszenzus mögül is. Egy 2009-es nemzetközi kutatás adatai szerint a magyar társadalom fordult el leginkább az Oroszországot és Ukrajnát is magában foglaló térségben a versengő kapitalizmus, a joguralmon alapuló demokrácia és a nyugati szövetségi rendszer megfontolásaitól.¹¹ A 2010-es választásokon véglegesen megsemmisültek az 1989-es fordulat meghatározó pártjai, viszont a 2006-os voksoláshoz képest nyolcszorosára ugrott a radikális rendszertagadó jobboldali szavazóközönsége.¹² A parlamentbe bejutó pártok mindegyike valamilyen mértékig a világkapitalizmus rendszerkritikájával lépett fel. A régi baloldali választói támogatottsága megrendült, a parlamentbe hirtelen bekerült új pártok meglehetősen ellentétes irányból ugyan, de a globális kapitalizmus tagadásának programjával léptek fel.

¹⁰ A hazai kétféleképp-rendszer még leginkább az 1920–1934 közötti Ausztria viszonyaihoz volt hasonlós, ahol a közéleti kultúrájában élesen elkülönülő két politikai tömb kezdettől bizalmatlansággal terhes kölcsönös idegenkedését a válságról válságra haladó országban nem oldotta, hanem a fegyveres leszámolásig szította a tömegdemokrácia versengése. Az osztráktól eltérő módon elbukott *weimari demokráciának* a német történelmi tudatban 1950 után is messze a legrosszabb volt az emlékezete a múlt összes politikai rendszere közül. Ez utóbbira lásd Noelle-Neumann–Piel (1983: 187).

¹¹ Magyarországon a megkérdezettek csupán 8%-a vélte jobbnak a kommunizmus idejével összevetve a gazdasági helyzetet. Viszont 72% rosszabbnak gondolta. Ellenben Lengyelországban a válaszadók 47, Csehországban 45, végül Ukrajnában 12%-a jobbnak tartotta a jelenlegi gazdasági helyzetet. Az 1991-es bázisévhez képest messze nálunk esett leginkább vissza a piaci kapitalizmus elfogadottsága. Az Egyesült Államok illetőleg az Európai Unió befolyását a köztes-európai országok közül Magyarországon látták a legkevésbé hasznosnak. További adatokért lásd PGAP (2009) releváns oldalak: 5., 32., 38., 40–41., 62–64.

¹² Országosan 2,2%-ról egyetlen ciklus alatt 16,67%-ra emelkedett a jobboldali radikalizmus választóközönsége. A Jobbik özdi jelöltje például a 2006-os 4,44% után, 2010-ben már 32,07%-ot kapott a választások első fordulójában. Lásd

http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/10/10_0.html, továbbá http://www.valasztas.hu/hu/parval2010/354/354_0_index.html

4. Második rendszerváltás

A kétharmados Fidesz a régi reformmodell retorikailag teljes antitézisével kezdett kormányozni. Közéleti ambíciója nem kisebb, minthogy véget vessen a XX. század elején induló baloldali progresszió, a hagyományos magyar jobboldal credója szerint ismétlődően nemzetrontó hatásának. A „fülkeforradalom” kijelentése a napi politikai szükségletek nyomása alatt formálódott átfogó rendszerré. A hazai gazdaság és demokrácia bajaira válaszul Orbán Viktor mind eltökéltebben alakítja ki a saját politikai, sőt társadalmi berendezését. Aminek a lényegét a Fidesz jelentős szavazatvesztése ellenére 2014-ben a választók messze legnagyobb tömbje voksaival visszaigazolta. A miniszterelnök az európai felzárkózást nem hozó politikai váltógazdaság meghaladásával akar, válság idején is, cselekvőképessé politikai állandóságot adni, saját vezetése alatt az országnak.

A II. világháború utáni diadalmas nyugati demokráciák és jóléti piacgazdaságok fogalmai alapján az Orbán-rendszer kísérlete jobbra a '89-es eszmék tagadásaként értékelhető. Ám a miniszterelnök teoretikusabb megközelítései szerint a korábban követett nyugatos minta az ország kudarcának a legfőbb okozója. Épphogy a felemelkedésében újfent elakadt nemzet érdekében szükséges eltökélten átlépni a hibásan univerzálisnak tételezett módozaton.¹³ A Nyugat értékeinek és intézményeinek alkonya teszi elkerülhetetlené az új formák keresését. Ahogy a világháborúk közötti kontinentális Európában olyan sokan, Orbán Viktor is hatalmának alapvetését arra építi, hogy a Nyugat társadalmi a piaci kapitalizmus és a joguralom feltételei között tehetetlenek súlyosbodó gondjaikkal. Amire a legfőbb bizonyíték éppen az, hogy velük Magyarország sem orvosolta bajait. A kormányfő kijelentései szerint, bátor megoldáskeresésével hazánk példát mutathat az egész világnak. Egyre több állam követi majd politikáját. Először a térségben, aztán Nyugat-Európában is.

Csakhogynem nehéz elgondolni, hogy a Nyugat évszázados tapasztalatai ellenére tartósan előrejuthat az ország. A „Nyugat alkonya” nem éppen eredeti eszme. A német különút keresése egy teljes évszázadon át, egészen 1945-ig folytatódott. Közép- és Kelet-Európa nemzetei régóta kutatják eredménytelenül a maguk mindenkit felülmúló berendezkedéseit. A Nyugat elérhetetlennek látszó hétköznapi civilizációját térségünkben előbb irigyelni, majd gyű-

¹³ Mindezekről a legfrissebben lásd: Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban 2014. július 26. Tusnádfürdő.
http://www.miniszterelnok.hu/beszed/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik. Vagy korábbi szemléletes megfogalmazásában: a miniszterelnök napirend előtti felszólalása az Országgyűlésben, 2011. október 24. <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=174067>

lőlni és értékeit vesztettnek szokás minősíteni, végül túlszárnyalásukat közkeletű meghirdetni.

A miniszterelnök az összetett magyar értékvilág régről hozott, a kádári évtizedekben tovább erősített árnyékosabb oldalára építi politikáját. Alapvetése szerint végre a mediánszavazók, különösen saját társadalmi csoportja, a feltörekvő mezővárosi középrétegek világlátása szerint szükséges újjáépíteni az országot. A kormányfő az ezeréves magyar „kultúrfölelő” hiteire alapozva az újból elérhető nagyság kilátását ígéri az országnak. Orbán Viktor retorikájával a sokszorosan rögzült nemzeti elfogultságoknak hízelegve ismétlődően megidézi az egyedülállóan tehetséges, ám az idegen hatalmak túlereje és a baloldali elitiek árulása következtében, valamint a külföldi befektetők, bankok és közvetítő kereskedők túlságos profitigényei miatt boldogulni nem képes elnyomott magyarok képzetét. A bajokért mindenki más inkább felelős, mint az itt élők. A kormányfő szerint elsődlegesen nem az ország piaci alkalmazkodóképességével, vállalkozóinak versenyképességével, munkavállalóinak munkakultúrájával és a magyar állam hatékonyságával van gond, hanem inkább azzal, hogy a baloldali kormányok nem a „magyar öncélúság” jegyében rendezték be hazánkat.

5. Újabb társadalmi őrségváltás

A hosszú ideje a külföld után igazodó országban Orbán Viktor megszólalásaiban meggyőző újdonságként hat a nemzeti érdek képviselőjének folytonos hangoztatása. A baloldallal szemben nem a külső elvárások betartásának hasznosságáról kívánja meggyőzni az országot, hanem még akkor is a magyarok akaratának megvalósításáról beszél, amikor ténylegesen az ellenkezőjét teszi. A kudarcaitól szenvedő társadalomnak a miniszterelnök mindenkor megadja a vágyott bűnbakot. Közben persze tudja, Magyarországot nem lehet kiszakítani a világkapitalizmus rendjéből: a pénzpiacok, a nemzetközi intézmények reakcióit tapasztalva, ha végképp elkerülhetetlen, akkor visszakozik. Mégis állandóan felmutatja a világrendszer elleni lázadás, a gazdasági függetlenségért folyó harc népbárát gesztusait is. Újra a történelmi odamondogató, illúziókat kergető magyar politikát társítja az attól gyakorta lényegileg különböző kormányzati cselekvéssel.

A Fidesz a világgazdaságban kevésbé eredményes országnak a piaci alkalmazkodás helyett az állami-politikai eszközökkel megvalósítható felemelkedés ígérését kínálja. Mint a XX. században annyi más hazai politikai irány, nem bízik a szorgos, nyugatos felemelkedésben, inkább az állam hatalmával óhajtja a fennálló körülményeket radikálisan megforgatni. A gazdasági erő-

források és a társadalmi pozíciók átcsoportosítását ajánlja a külföldi befektetőktől és a velük összefonódott régi baloldali elitektől a körülötte álló, új feltörekvő nemzeti felsőközéprétegek, végső soron az egész „érdemes” magyar társadalom javára. Felfogása szerint a feldolgozóipari külföldi működőtőkére az országnak továbbra is szüksége van, ám a hitel-, a kereskedelmi- és az energetikai szektorban már ki kell ragadni a kulcspozíciókat az idegenek kezéből. Orbán Viktor meggyőződése szerint a társadalmi őrségváltás előrevitelével nem tesz mást, minthogy erejéhez mérten, végre helyreállítja az emberek igazságát. A rezsicsökkentés, a devizaadós-mentés típusú megoldásokkal a kétharmados hatalom a magyar társadalom jelentékeny hányadát újjólag részelteti politikájára előnyeiből. Átlépve minden jogászai fontoskodáson, tulajdonjogon és a nemzetközi intézmények vagy a bukott baloldal ellenállásán, kaput nyit az arra érdemes magyarok térfoglalása előtt, akik közvetlenül Fidesz-közeli személyek. Ám másképpen szerinte, mint a jobboldal híveinek gazdasági megerősítésével, nem is lehet tartóssá tenni az országot végre jó irányba vivő párt kormányzását.

Az államnak a miniszterelnök felfogása szerint első helyen azokat kell támogatnia, akik már bizonyították: maguk is igyekeznek felfelé. Amíg az MSZP–SZDSZ-kormányok a magyar gazdaság 1968, majd 1987 után kialakult erőviszonyainak védelmezőjeként politizáltak, addig a Fidesz már első kormányzása idején is az új feltörekvő aktívak, a nemzeti középosztály térhódítása érdekében lépett fel. A kormányfő régóta saját rétegét: az igyekvő sokgyerekes családokat és a hazai vállalkozókat tartja az igazi nemzetfenntartó erőnek. Úgy véli, állami eszközökkel való helyzetbe hozásuk nélkül nem tölthetik be az egész ország felemelkedéséhez elengedhetetlen szerepüket. Ezért politikájának elvi sarokpontja a felső középrétegek erőteljes állami támogatása, a jövedelmek és javak számukra kedvező újraelosztása.¹⁴ A szegények szerinte jelentékeny részben maguk okozták balsorsukat. A Fidesz-hatalom mindezeknek megfelelően tette egyetlen kulcsossá a személyjövédelm-adót, csökkentette a társasági adóterhet, alakította át a családtámogatást. Emelte viszont az érdemi megtakarításokra képtelen rétegeket inkább sújtó közvetett, áfa-jellegű adókat. Segély helyett tömegesen közmunkát ad a munkaerőpiacon nehezen boldogulóknak. Finanszírozási reform nélkül jelentős erőforrásokat vont ki a felső-, de részben a közoktatásból, az egészségügyből és a kultúra nemzeti intézményeiből.¹⁵

¹⁴ Lásd erről például: Orbán Viktor beszéde a Széll Kálmán Alapítvány díszvacsoráján, 2011. december 13. http://orbanviktor.hu/beszed/celunk_a_magyar_novekedes

¹⁵ Az Orbán-kormány első három évében kivételesen nagy arányban, 3,52 százalékponttal kurtította meg az oktatási, egészségügyi, szociális jóléti rendszerek részesedését a bruttó hazai termékben. Ezek részesedése az bruttó hazai termékben 2009-ben még 31,63% volt, ami 2012-ben

Magyarországon lényegében a dualizmus korától kezdve folyamatos az igény, hogy az állam alakítóan lépjen fel a gazdaságban, ám az állami védelmet, a különböző előnyökben részesítést nem a kifejezetten szegények, az esetleg csoportok kapják, hanem a lecsúszásuktól rettegő nemzeti középrétegek, a feltörekvő felső középrétegek.¹⁶ A kormány mind jelentősebb erőforrásokat fordít közvetlen állami gazdaságfejlesztési célokra, a korábban privatizált tulajdon visszaállamosítására.

6. *Eszközként használt jogrendszer*

A magyar közvélemény többsége az alkotmányosság 1989-es helyreállítását követően is az államtól elsődlegesen nem kiszámítható jogi eljárást, hanem keleti-es vágyainak megfelelően konkrét ügyekben, személyre szólóan érvényesülő tartalmi igazságot vár el. A közönség reménye, hogy végre a nekünk magunknak, a nemzeti középosztálynak kedvező „igazság” ideje érkezzen el. A kormányfő ennek megfelelően nem annyira a hazai jogállam hiányosságait igyekszik orvosolni, hanem inkább annak rendetlenségén átlépve, személyesen garantálja a nyilvánvalónak gondolt közérdeket.¹⁷ Az elmúlt negyedszázad megannyi csalódása után a magyarok jelentékeny része pontosan ezt: az erős vezető magabiztos igazságtételt szeretné látni a leszakadást hozó jogállam és piaci verseny helyén. Csakhogy erre a kívánságra lehetetlen mindenkit egyformán mérő normarendszert, azaz valódi jogrendet felépíteni.

A plebejus vágyakra hagyatkozó demokrácia tényleges igazságosság igénye állandóan változékony politikai céljaihoz igazítja a jogszabályokat, ami elkerülhetetlenül kiszámíthatatlanná és eszközjellegűvé teszi a jogalkotást. A társadalmi órségváltást óhajtó, a régi közgazdasági igazságokat meghaladni

28,11%-ra csökkent. Végül a 2013-as előirányzat már csupán 27,52%. Adatokkal a 2011, 2012, 2013-es költségvetés mellékletei szolgálnak:

http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/altindmell/fu_gdp.pdf

http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/altindmell/fu_kon.pdf

http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/altindmell/fu_meg.pdf

http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/00_merleg.pdf

http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/fu_gdp.pdf

http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/fu_kon.pdf

http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/fu_meg.pdf

http://www.parlament.hu/irom39/07655/adatok/2013_tvjav_0615.pdf

¹⁶ Minderről lásd Kovrig (2011: 205–206).

¹⁷ Például a miniszterelnök napirend előtti beszéde 2010. október 11.

http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=33&p_felsz=6&p_szoveg=&p_felszig=6

kívánó kormányzat magától értetődő elszánással lép át a jogbiztonság régi római jogi elvein. A kétharmados kormánytöbbség nem ritkán egyénre és vállalatra szólóan alkotja meg adó- és egyéb törvényeit. Ez a korábbiaknál is inkább a különböző részérdekek szolgálatába állíthatja a közhatalmat. A Fidesz saját rendszere logikáját követte, amikor többszörösen erőteljesen visszavágta az autonóm jogászai gondolkodás alapján határozó Alkotmánybíróság mozgásterét. A normaalkotást többnyire a politikai akaratátvitel pusztán instrumentumaként használó Orbán-rendszer érezhetően nehezen képes együttélni a törvény- és a joguralom rendjével, a nyugati civilizáció egyik alapjával.

A kormánytöbbség politikusi eleve közéleti ösztöneikkel sorra újra fel-találják a válságba került korai tömegdemokráciák régi tételmondatait.¹⁸ A kezdetek elitista képviselői rendszerével és hatalommegosztásával szemben tartalmi plebejus demokráciát hirdetnek, ahol az emberek akaratát megvalósító kétharmados többség útjában nem állhat semmilyen más megfontolás: alkotmányos szabály, független hatalmi ág vagy piacgazdasági adottság. A pártok pusztító versenye helyett a tagolatlan nép nemzeti konzultációkon, tömegmegmozdulásokon mutathatja meg véleményét.¹⁹ Ezzel azonban közel kerültek a mindenben a közjóért cselekvő, ezért a hatalommegosztással és a joguralmával nem korlátozható jakobinus állam igényéig. A Fidesz vezetőiben mélyen benne él a korai tömegdemokráciák vezéreire olyannyira jellemző megváltásképzet. A hazai hétköznapi élet valósága, de különösen közéleti harcaik negyedszázados tapasztalata alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a jogra és a józan mértéktartásra hagyatkozó politikával csak veszíthetnek küzdelmükben. A határok ismétlődő átlépésétől nem megrettenő, kockázatot vállaló akarat viszont célhoz érhet: a végső eredmény, ami majd igazol. Megítélésük szerint: a II. világháború utáni Európa egyik legnagyobb választói támogatottságát megszerző Fidesz nem habozhat, hanem kétharmados parlamenti többségét merészen gyakorolva kötelessége az országot kiragadnia tartós leszakadáshoz vezető állapotából.

Mégis, döntő változás az alkotmányos berendezkedésben tulajdonképpen csak néhány ponton történt. Jóllehet az újrafogalmazott hazai közjog akár két-háromszáz helyen is számottevően romlott az 1989 utáni alkotmányos gyakorlathoz képest. Ugyanakkor a Fidesz új államában a közéleti pluralizmus továbbra sem esik különösen bántó jogi korlátozás alá, szabály szerint

¹⁸ Eredendő nyíltságával különös tisztaságban fogalmazza meg ezeket Kövér László *Egyáltalán rög vagy haza?* című Heti Válasznak adott interjújában, 2013. március 28.

http://koverlaszlo.hu/common/main.php?pgid=cikk&cikk_id=714&tema_id=

¹⁹ Orbán Viktor a „nemzeti konzultációk” rendszerépítő jelentőségéről: 2011. április 1. <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=160955>

többnyire tovább működik a parlamentarizmus és a hatalommegosztás régi alapszerkezete. Csakhogy az Orbán-kormány választói leválthatósága jelentősen megnehezült. Az intézményeiben formálisan megtartott nyugatos szerkezeteket állandóan felülírja a perszonális függőségek valóságos mechanizmusa.

Orbán Viktor nem hatalommegosztásra és autonóm állampolgári cselekvésre alapozza rendszerét, hanem az egész magyar társadalmat határozottan kézben tartó hierarchikus főkutya-alkutya mechanizmusokra. Ám ezekre európai uniós tagállam nyíltan nem építheti alkotmányát. Így jutott el a Fidesz a politikai váltógazdaság nélküli parlamentarizmus régi hazai gyakorlatához. Ezt azonban már nem stabilizálhatja az évszázados tradíció ereje és a hagyományos politikai osztály kulturális hegemóniája. Ezért a kétharmados többség uralmának többszörös túlbiztosításába menekül, hiszen egyébként szerintem egyetlen választási vereségével visszatérhet az ország a múlt zavaros világába.

A miniszterelnök eltökélten a régi magyar világlátás, a rendpárti igények és a tradicionális családmodell szerint reméli újraszervezni az országot, ám politikai fellépése korántsem konzervatív. Különösebb megfontolás nélkül kész felülről radikálisan átszabni megállapodott életviszonyokat is. Tiszteli az akaratával szembe forduló valóságos erőt, visszakozik, amennyiben elkerülhetetlen, ám az alku feltételeit már maga kívánja diktálni. Kevésbé hisz a közvetett uralomgyakorlás eszközeiben, a modern plurális társadalomban is csaknem az összes hatalmi erőforrást közvetlenül magánál akarja egybefogni. A kormányfő az önálló hatalmi ágak élére általában nem a jobboldal vonzerejét növelő tekintélyes vezetőket keres, hanem inkább személyéhez feltétlenül lojális egyéneket állít. Befolyása alá veti a közszolgálati televíziót és rádiót, reményei szerint kiépíti a kereskedelmi média regulálásának kibővített eszköztárát. Világlátásának megfelelően módszeresen indoktrinálni kívánja a mélységesen értékeit vesztettnek látott társadalmat. Magyarországon már jó ideje szokatlan mértékben tudatos félelemkeltéssel igyekszik terelgetni az állampolgárokat. Embereinek hatalmaskodása minden szinten jellegzetes magatartásformája rendszerének.

7. Határolt pluralizmus

A közhatalmat és a hivatalos nyilvánosságot a szándékai szerint centrális helyzetű párt uralja, amelynek azonban van ellenzéke. Harciasan szembe helyezkedik vele a korábban évtizedekig kormányzó baloldal bünbakként kiválóan bemutatható több formációja, az egész világrendszert izgágán tagadó

nemzeti radikális opposzió, és egy minden tekintetben nagyon zöld, kicsi alternatív mozgalom. A parlamenti ellenzék pártjai egymástól távolabb állnak, mint a központi helyzetű hatalomtól, együttes fellépésük fontos ügyekben rendes körülmények között csaknem kizárható.²⁰ Az Orbán-rendszer lényeges jellegzetessége a határolt közéleti pluralizmus. A hatalom keltette ellenvélemények az ellenzéki és a természetüknél fogva szabad internetes fórumokon, a legerőteljesebb módon is kimondhatók. A különféle ellenérzések ezzel indulati levezetést nyerhetnek, bár következményük csupán ritkán lehet. A nyilvánosság megmaradó sokszínűsége így is a rendszer nyomáscsökkentő biztonsági szelepeként működhet.

A magyar társadalom többsége olyannyira kevésbé hisz az állampolgári önszerveződés célszerűségében és az alkotmányos jogok melletti kiállás erejében, hogy a mégis elinduló új kezdeményezések eddig még mindig paralizálhatónak vagy a meglévő ellenzék keretei közé szoríthatónak bizonyultak. Az opposzió pártjai, minden heves kormánybírálatuk ellenére, a közvélemény uralkodó elgondolásaihoz igazodva, valójában sokszor a piacvezető Fideszt utánozzák. Még a körvonalai sem látszódnak a szélesebb választóközönséget megragadó új polgárosodás-vízióknak. A hagyományos baloldali ellenzék ismétlődően megmutatkozó látványos alkalmatlansága, az új ellenzék hangsúlyos kormányképtelensége újólag megerősíti az állampolgárok zömének hitét abban, hogy minden esendősége és olykor kihívó magatartása ellenére Magyarországon csupán egyetlen hatalomgyakorlásra termett erő létezik. De egyébként is, a kormány vétkeiben sokszor a sajátjaikat ismerik fel az emberek, és ezeket bármilyen hatalom magától értetődő, megszüntethetetlen vonásának tartja a közvélemény jó része már évszázadok óta.

Az új hatalmi konstrukcióban a Fidesz domináns helyzetének megtartása azonban nem egyedül a választók belátására van bízva, hanem annak megőrzését jelentékenyen támogatja a közjogi szabályoknak, a választási rendszernek, az alkotmányos alapszerkezetet önmagában egyenként kevésbé érintő, de annál tömegesebb átírása. Legutóbb a fővárosi választási rendszert módosította érdekei alapján a kétharmados hatalom. Alkotmányosan erősen aggályosan megszűnt a fővárosi közgyűlés közvetlen választása. A magyar választójog szerint mostantól Budapest nem egységes egész, hanem autonóm kerületek halmaza. A főváros, mint összefüggő település igényeit intézményesen ezután lényegében egyedül a főpolgármester jeleníti meg.

²⁰ A centrális helyzetű párt igényének legelső megfogalmazása: Orbán Viktor beszéde a hatodik kötői polgári pikniken 2009. szeptember 5.
http://orbanviktor.hu/cikk/a_nemzeti_ugyek_kormanyzasat_kell_megvalositanunk/

8. Kivételes hatalomkoncentráció

Amíg a demokratikus fordulat meghatározó gyűjtőpártjai, az MDF és az SZDSZ sorra élték meg belső válságaikat és pártszakadásait, addig a Fidesz régóta őrzi tetterős belső kohézióját. Szervezete mára módfelett sokrétegű közönséget vonzott magához, ám sosem lett belső felépítésében igazi polgári gyűjtőpárt. Orbán Viktor 1994-ben, 2002-ben és 2006-ban is nem várt, fájdalmas kudarcba vezette a Fideszt. A párt belső fórumain sokáig akadtak vezetők, akik rendszeresen kimondták politikájával kapcsolatos kétségeiket. Csakhogy a fiaskók után mindig egyre nagyobb siker következett. A cselekvés felelősségét egyedül is vállalni merő miniszterelnök elszánt választói lelkesedésétől is hajtva mind biztosabban kiemelkedett vezetőársai közül. Az akciói megvalósításában idehaza egyedülállóan hatékony szervezetben idővel elsorvadt szinte minden hathatós visszacsatolás. A miniszterelnök rendkívüli módon kitarat emberei mellett, cserébe magától értetődőnek tartja a legteljesebb lojalitást és engedelmességet. Kifejezetten ösztönzi, hogy a Fidesz helyi vezetői a saját területükön az övéhez hasonló eréllyel intézzék ügyeiket.

Orbán Viktor már a kormányalakítás idején formálisan is felszámolta a hagyományos magyar kormányzati kabinetelvet, miniszterelnök-helyettesekkel, csúcsmiszterekkel és államtitkárokkal (senior és junior miniszterekkel) felállított egy hierarchikus kormányzati piramist, amelyben könnyen elillanhat a miniszterek és a fontos területekért felelős államtitkárok önállósága, valamint saját ágazati felelőssége. A Fidesz csaknem teljes egészében államosította a közoktatást, valamint a kórházi ellátást, és megyei valamint ennek alárendelt járási hivatalokba koncentrált a közigazgatást. A városi és községi önkormányzatoknál alapvetően csupán a településüzemeltetési feladatokat hagyta meg. Az erőteljes igazgatási centralizáció azonban eddig egyáltalán nem hozott eredményesebb kormányzást. Ugyanakkor tény: a magyar önkormányzati rendszer számtalan ellentmondást hordozott, a helyi társadalmak kevésbé tudtak hatékonyan élni széles autonómiájukkal. Helyi kiskirályok nőttek föl, akik olykor meglehetősen önkényesen vezették településüket. A korábbi decentralizált rendszer is meglehetősen alacsony hatékonysággal, költségesen és nem igazán demokratikusan működött.

Az elmúlt fél évszázad körülményeskedő döntéshozatali mechanizmusaihoz képest a centralizáció a miniszterelnök számára fontos ügyekben konfliktusvállalóbb és cselekvőképesebb közhatalmat teremtett. A hatékony visszacsatolások nélküli, túlcentralizált egyközpontú vezetés, azonban csaknem szükségképpen növeli a stratégiai jellegű hibák lehetőségét. Az egyoldalú politikai függés a folytonos személycserével kontraszelektálttá teszi a közigazgatást. Következésképpen általános a hatékonyságromboló menekülés a fe-

lelősségvállalás elől, a döntések gyakran a szükségesnél akár több szinttel feljebb születnek. Új párhuzamosságok keletkeztek az államszervezetben. A közigazgatás minden ellenkező kijelentés ellenére egyáltalán nem lett kisebb és olcsóbb.²¹ A miniszterelnök irányított nemzeti kapitalizmusa szükségképpen túlterheli az államháztartást.

9. Állandósult kiszámíthatatlanság

Az Orbán-rendszer addig tarthat, amíg a hozzá vezető körülmények fennállnak. A világ azóta messze nyitottabb lett, ám a világháborúk között a megoldásaihoz hasonlítható rezsimek huzamosan, olykor egészen a hetvenes évekig léteztek Európa perifériáin. A miniszterelnök hatalmi gyakorlata jelentős részben az elvárt gazdasági teljesítmény, az állampolgári reáljövedelem-emelkedés hiányára adott politikai válasz. Míg csupán csekély többletnövekedést adott az országnak, addig bőséggel kínált a választói meglátásokkal egybevágó bűnbakokat és legyőzendő ellenségeket a közvéleménynek. A hétköznapi gondjaiktól szenvedő embereknek újra elkezdte felépíteni a nemzeti nagyság és a felelősség áthárítás régi mítoszait. Az őrségváltás programjával tetemes jövedelmet, tulajdont és társadalmi pozíciót csoportosíthat át kedvezményezettjeinek.

A Fidesz csaknem teljhatalmat gyakorol kétharmados többségével, szinte mindenütt a Fidesz emberei ülnek, mégsem látszik alkalmasnak a társadalom tartós konszolidációjára. Amennyiben az ország valóságos felzárkózása továbbra sem lehetséges, megállás nélkül működtetnie szükséges az ezt kompenzáló mechanizmusokat. Ha nem akad már elegendő rendszeren kívüli ellenfél, akkor jó eséllyel a belső bűnbakok következnek. A miniszterelnök ellenségkép-teremtő, felelősségáthárító képessége rendkívüli. Államának folyamatos mozgósításra, harcra van szüksége. Állandóak azok az intézkedések, amik a kiszámíthatóságot megkérdőjelezzik, ismétlődő a visszaható törvényalkotás. A berendezkedés végső konszolidálhatatlansága alighanem az Orbán-rendszer lényegéből következik.

A kormányfő az alkotmányos magyar állam történetében kivételes hatalomkoncentrációt teremtett. Az irányított nemzeti kapitalizmus, illetve a határolt parlamentarizmus új mechanizmusai jellegzetesen személyéhez kötődnek. A végletekig centralizált, vezetői megbízatások ezrei fölött rendelkező

²¹ A köztisztviselők 2010. április–júniusi 108 500 fős állománya 2014. április–júniusára a kormánytisztviselők és köztisztviselők újabbán kettébontott két csoportjában összesen 112 900 főre emelkedett. Lásd KSH STADAT online adatbázisa (KSH 2014).

rendszer azonban felülről elvileg más irány követésére hamarjában átprogramozható. A módszeresen egybegyűjtött uralmi eszközöket a miniszterelnök már csak ezért sem adhatja könnyedén át egy másik politikai erőnek. Az új berendezkedés egésze a Fidesz maradandó hatalomgyakorlására van felépítve. Így viszont az Orbán-rendszer nem hagy kellő teret arra, hogy kormányzati gyakorlatának bírálói megtalálhassák benne a maguk tartós jövőjét. Ezért körülményei között bármilyen opposzció jó eséllyel az egész rendszer ellenzéke lesz.

A Fidesz rendszertagadó opposzíciónak a hatalmat végképp nem adhatja át, ezért állandóan tovább kell szűkítenie az ellenzék mozgásterét. De ezzel ismételtlen maga teremti okot a korábbinál is viharosabb, most már a közjogi alapszerkezetre is kiterjedő ütközésekre. A kormányváltás lehetőségének és az új kormányzati politika megvalósíthatóságának minden csorbítása csaknem szükségképpen az egész Orbán-rendszer elleni lázadásra sarkallja az ellenzékét. A fennmaradó közéleti pluralizmus végső soron a rendszerváltoztatás esélyét viszi be a hatalmi szerkezetbe.

Lényegében máris valamennyi parlamenti párt a teljes berendezkedés ellenfele. Ennyiben Magyarországon újra ugyanaz a helyzet, mint a két világháború között volt: szinte leválthatatlan a kormánytöbbség, ám a gyenge ellenzék, a rendszer egészének tagadója. Így aztán, ha valamiért mégis megbillen a hatalom, akkor ismét rendszerváltás következhet. Pedig legújabb kori történelmünk egyik legsúlyosabb tragédiája, hogy túlságosan is sok volt a rezsimváltás, és az előző berendezkedés mindig átkosnak számított az utóbbi szemében.

Huszonöt esztendő sikertelensége után csaknem elkerülhetetlenül, a hazai közvélemény új remények és új megoldások vonzásába került. Ezek rendszerszintű tesztelése napjainkban folytatódik. A magyar társadalom összes kudarca és ellentmondásossága ellenére minden korábbinál inkább nyugatos szerkezetű. Amennyiben megéri az újabb irányváltás igénye az emberekben, annak következményei meglepő gyorsasággal és erővel jelentkezhetnek majd.

IRODALOM

- Bolt, J. – J. L. van Zanden 2013: The First Update of the Maddison Project; Re-Estimating Growth Before 1820. Maddison Project Working Paper 4.
http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/data/mpd_2013-01.xlsx
Kovrig B. 2011: Magyar társadalompolitika (1920–1945). Budapest: Gondolat Kiadó.
KSH 2006: Mérlegen Kelet-Közép-Európa 15 éve. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

KSH STADAT 2014: STADAT online adatbázis. A köztisztviselők és közalkalmazottak létszáma a költségvetési intézményekben.

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli006.html

Noelle-Neumann, E. – E. Piel eds. 1983: Allensbacher Jahrbuch der Demoskopie. Bd. 8. (1978–1983). München.

PGAP 2009: Two decades after the wall's Fall. End of communism cheered, but now with more reservations. Pew Global Attitudes Project 2009. <http://pewglobal.org/files/pdf/267.pdf>.

Tóth I. Gy. 2009: Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében. A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei c. kutatás zárójelentése. Budapest: TÁRKI.

http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf